

YENİ BİR TOPLUMUN İNŞASINDA TARİH BİLİNCİNİN ÖNEMİ VE OSMANLI ARŞİVLERİNİN ÖZBEKİSTAN TARİH ARAŞTIRMALARI İÇİN KIYMETİ

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-23-385-395>

Mustafa, Karazeybek, Doç Dr.
Afyon Kocatepe Üniversitesi/ Türkiye
kzeybek@aku.edu.tr

ÖZET

Tarih, insanların hem içerisinde yaşadıkları zamanda hem de gelecekte yapacakları işleri planlamada geçmişten ibret almalarını öğretir. Aynı zamanda, gençlere, vatanını, milletini, kültürünü, örf, adet ve gelenekleri ile dilini sevmeyi ve sahip çıkmaları gerektiğini öğretir. Özbekistan tarihinin iyi bir şekilde yazılarak Özbekistan'ın geleceği olan gençlere öğretilmesi son derece önemlidir. Özbekistan arşivleri ile kütüphanelerdeki bilgilere Osmanlı kaynaklarının ilave edilmesi, Özbekistan tarihinin daha iyi şekilde yazılmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, Osmanlı arşivi, Harezmi, Hive, Hokand (Kokand), Buhara, Semerkand.

ABSTRACT

History teaches people to take a lesson from the past, both in the time they live in and in planning the work they will do in the future. At the same time, it teaches young people to love and protect their homeland, nation, culture, customs, traditions and language. It is extremely important that the history of Uzbekistan is well written and taught to the youth, who are the future of Uzbekistan. Adding Ottoman sources to the information in the archives and libraries of Uzbekistan will enable the history of Uzbekistan to be written better.

Keywords: Uzbekistan, Ottoman archive, Khorezm, Khiva, Kokand, Bukhara, Samarkand.

АННОТАЦИЯ

История учит людей извлекать уроки из прошлого как во времени, в котором они живут, так и в планировании работы, которую они будут выполнять в будущем. В то же время она учит молодежь любить и защищать свою Родину, нацию, культуру, обычаи, традиции и язык. Чрезвычайно важно, чтобы история Узбекистана была хорошо написана и преподавалась молодежи, за которой будущее Узбекистана. Добавление

османских источников к информации в архивах и библиотеках Узбекистана позволит лучше писать историю Узбекистана.

Ключевые слова: *Узбекистан, Османский архив, Харезм, Хива, Коканд, Бухара, Самарканд.*

GİRİŞ

Tarih ilmi insanların zaman ve mekan çerçevesinde meydana getirdikleri gelişimi inceler. Tarih, insanlığın fiil ve fikirlerinin gelişimini takip eder. Olayların sebepleri, aralarındaki ilişkiler ve sonuçlarını tetkik eder. Olayların seyrinden, madde ve eşyanın geçmiş ve mevcut halinden bahseden her yazı ve hikaye tarihtir(Togan, 1985, 2,7). Tarihi bilgiler insanoğluna birçok hususta fayda sağlar. Tarihin en büyük faydası, insanların içerisinde yaşadıkları zaman ve gelecekte yapacakları şeyler için geçmişten ibret almalarını sağlamasıdır. Yarını sezmenin ve tahmin etmenin yolu dünü bilmekten geçmektedir(Baykara, 1996, 7). Geçmişini bilmeyen, kendini tanımayan bir toplum hafızasını kaybetmiş, akıntıya kapılmış gibidir. İnsanlar sadece kendi tecrübelerinden değil, geçmişte yaşayanların tecrübelerinden de faydalanırlar. Bunun yolu da onların bıraktıkları tarihi kaynaklar vasıtasıyla olur(Kütükoğlu, 1998, 4). İnsanlar aynı zamanda atalarını ve yaptıklarını merak ederler. Tarih onların bu merakını da gideren bir ilimdir.

Tarih insanların kültür seviyelerinin yükselmesine yardımcı olur(Kütükoğlu, 1998, 5). Tarih, insanların bilhassa devlet yöneticilerinin sosyal ve siyasal konularda doğru karar vermesine yardımcı olur(Baykara, 1996, 5). İnsanın çevresinin tarihini öğrenmesi, insanın kendini ve mensup olduğu toplumu öğrenmesi ve onları anlaması demektir. Tarih aynı zamanda toplumsal ve iktisadi tarih gibi ilimlerin ortaya çıkması gibi tabii ilimlerin bazı meselelerinin halledilmesine de yardımcı olur(Togan, 1985, 18).

Bütün bunlarla birlikte tarih, insanın önce kendini, ecdadını ve yaptıklarını tanımasını sağlar. Aynı zamanda onun kendini, ailesini, milletini ve nihayetinde devletini sevmesi ve sahip çıkması duygusunu uyandırır. Bu hususlar dikkate alındığında devletler ve milletler öncelikle tarihlerini, kültürlerini, örf, âdet ve gelenekleri ile dillerini sağlam kaynaklara dayalı olarak ilmi kriterler çerçevesinde araştırıp ortaya koyacak çalışmaların yapılmasını sağlamalıdır. Sonra da bu bilgileri geleceklerinin teminatı olan gençlere öğretmelidirler. Aynı zamanda söz konusu değerlere sahip çıkma bilincini kazandırmalıdır.

Özbekistan Devletinin geleceğinin teminat altına alınması için de Özbekistan gençlerine tarih bilincinin kazandırılması gerekir. Bunun için de öncelikle Özbekistan

tarihinin ilmi usuller çerçevesinde temel kaynaklara dayalı olarak yapılacak çalışmalar ile iyi bir şekilde ortaya konması önem taşımaktadır. Özbekistan tarihinin temel kaynaklara dayalı olarak yazılmasına Osmanlı arşivlerinde bulunan Hârezm (Hive), Hokand (Kokand) ve Buhara hanlıkları ile alakalı belgelerin değerlendirilmesi önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı arşivlerinde bulunan Orta Asya hanlıkları ile alakalı belgelerin Özbek tarihi için önemini ortaya koymaktır. Özbekistan tarihi ile ilgili belge barındıran en önemli arşiv hiç şüphesiz Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'na bağlı Osmanlı Arşivi'dir. Bu Arşiv İstanbul'da Kağıthane İlçesi'nde yer almaktadır. İkinci Arşiv ise yine İstanbul'da bulunan Topkapı Sarayı Arşivi'dir. Bir diğer arşiv ise Ankara'da bulunan Cumhuriyet Arşivi'dir. Bu üç arşivde elektronik ortamda hizmete sunulan belgelere hem İstanbul'daki Osmanlı Arşivi'nden hem de Ankara'daki Cumhuriyet Arşivinden ulaşmak mümkündür. Bu çalışmada, Osmanlı arşivinde bulunan söz konusu hanlıklarla ilgili belgeler ve muhtevaları hakkında genel bilgiler verilerek ileride yapılabilecek çalışmalar hususunda fikir verilmesi hedeflenmiştir.

Hârezm (Hive) Hanlığı İle İlgili Belgeler

Hanlığın ismi Osmanlı belgelerinde XVI. yüzyıldan XIX. Yüzyıla kadar genel olarak Hârezm Hanlığı olarak geçmektedir. XIX. yüzyılda 19 Temmuz 1842 tarihli bir belge Harezim Hanı'na gönderilen nâme-i hümâyûndan bahsetmektedir(BOA., A.DVN. NMH. 5/ 4). Ancak daha sonraki ulaştığımız belgelerde Hârezm Hanlığı yerine Hive Hanlığı ismi yer almaktadır. 1856, 1858, 1860, 1873, 1887, 1891 tarihli belgelerde Hive Hanı ya da Hive Hanlığı ifadeleri geçmektedir (BOA., HR.SYS. 1338/ 12; A.MKT.UM. 327/ 71; A.AMD. 93/24; HR.SYS. 1363/25, 29, 31; Y.MTV. 27/11; Y.PRK.TKM. 20/32). Aynı zamanda bu yüzyılda belge sayısı ve çeşitliliği artmaktadır.

Hârezm ile ilgili bizim ulaştığımız ilk belge 1568 tarihli olup Hârezm Hanı'nın adamı olan Haydar Bahadır'a yol güzergahında gereken yardımın yapılması ile alakalıdır (BOA., A.DVNS.MHM d. 7/ 829). Aynı tarihli diğer bir belgede Ejderhan vilayetinin düşman eline geçmesi nedeniyle Harezim taraflarından hacca gitmek isteyenlere engel olduğu bildirilmektedir. Bu nedenle oraların fethi gerekli görülerek Kefe Beyi ile Kırım Hanı'nın istişare ederek fetih için uygun zamanın belirlenmesi istenmektedir(BOA., A.DVNS.MHM d. 7/ 838). Türkistanlı tüccar ve hacıların emniyetinin sağlanması için Harezim Hanı Hacı Muhammed Han'ın da mektub gönderdiğinden bahsedilerek Ejderhan'ın fethi için ne hazırlığı yapılması gerektiğinin öğrenilmesi için Tatar hanına name-i hümayun gönderilmiştir(BOA.,

A.DVNS.MHM d. 7/ 2722). Aynı dönemde İran üzerinden gidip gelen tüccar ve hacıların problemlerinin çözümü için de Harezmi Hanı ile yapılan yazışmalar bulunmaktadır(BOA., A.DVNS.MHM d. 7/ 2723). Harezmi Hanı Muhammed Han'dan gelen name ile Harezmi Hanı Seyyid Anuş Han'a gönderilen name-i hümayûn suretleri de yer almaktadır(BOA., A.DVNS.NMH d. 5/ 31, 32).

Daha sonra Hârezmi Hanı Bahadır Han'a gönderilen name-i hümayunlar (BOA., A.DVNS. NMH d. 5/ 82, 89) ve Bahadır Han'dan gelen Farsça nâme-i hümayun (BOA., A.DVNS. NMH d. 6/ 36, 38) suretleri bulunmaktadır. Aynı zamanda sadrazama gelen mektubun da sureti vardır(BOA., A.DVNS. NMH d. 6/ 37). XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Harezmi Hanlığı ile alakalı belgelerin çoğu karşılıklı yapılan mektuplaşmalar ile ilgilidir. Bununla birlikte karşılıklı gelip giden elçiler ve heyetlerin ihtiyaçları ile muhtelif meseleleri ile alakalı belgeler bulunmaktadır. Ayrıca Hicaz'a gidip gelen hacıların ilgili vesikalar mevcuttur. Harezmi'den gelen ümera ile ilgili muhtelif konularla alakalı belgeler de vardır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hive ile ilgili belgeler, elçiler, hediyeler, hacca giden kişiler, Hive'den gelen kişilerin işleri, karşılıklı gönderilen mektuplar, Rusya ile Hiva Hanlığı arasında imzalanan anlaşma, hanedan mensuplarının İstanbulu ziyaretleri ve hac yolculukları, Osmanlı vatandaşlığına geçmek isteyenler ve bunlar ile ilgili muameleler, han ya da hanedan mensuplarının kutsal yerleri ziyaretleri, medreselerde Rus dili için şubelerin açılması, Rusların asker sevkiyatı, Rusların bölgeyi işgali, Rus işgali sonrasında ahalinin statüsü ve yapılacak muameleler ve muhacirler ile alakalıdır.

Hokand (Kokand) Hanlığı İle İlgili Belgeler

Hokand'la ilgili Osmanlı arşivinde pek çok belge bulunmaktadır. Hokand ile ilgili bizim ulaşabildiğimiz ilk belgeler hatt-ı hümayun tasnifinde olup XVIII. yüzyıla aittir. Ulaştığımız 9 Eylül 1790 tarihli belgede Hokand memleketinden gaza ve cihad için gelen beş Özbek'e verilecek at, silah ve eşyaların tedariki ile ilgilidir (BOA., HAT. 1397/56118, 56129; 1398/56206). 1829'da Hokand hakimi tarafından İstanbul'a iki elçi gelmiş (BOA., HAT. 781/36553) ve bundan sonra ilişkilerde bir gelişme ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda Hokandla ilgili belgelerde de bir artışa sebebiyet vermiştir. 1833'te Hokand hakimine bir name-i hümayun gönderilmiş (BOA., C.HR. 114/ 5699), 1834'te Hokand hakiminin baş veziri Bahadırhan bir heyetle İstanbul'a gelmiştir(BOA., C.HR. 85/ 4235, 46/2258). 1835'te Hokand hanzadesi Sermask Beğ İstanbul'a gelmiş (BOA., C.HR. 47/ 2301) ve Hokand Hanı'na bir name-i hümayun gönderilmiştir (BOA., HAT. 1352/ 52817). Elçiler gönderilen namenin Farsça yazılmasını rica etmişler ve bunun üzerine name

Türkçe ve Farsça olarak yazılmıştır. 1839'da Hokand hakiminden gelen namenin ve elçi tarafından sadrazama yazılan mektubun da Farsça olarak yazıldığı ve bunun gelince tercümesinin yapıldığı görülmektedir (BOA., HAT. 656/ 32089; 657/32100). Bu örneklerden o dönemde hanın yazışmalarının Farsça yapıldığı anlaşılmaktadır.

Hokand Hanı Muhammed Han tarafından 1838 yılında Seyyid Muhammed Zahid Hoca elçi olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Muhammed Zahid Hoca Ağustos ayı başında törenle karşılanmış ve padişahın huzuruna kabul edilmiştir(BOA., HAT. 781/36563). Bu heyet uzun süre İstanbul'da kalmış ve bu ziyaretle ilgili arşivde birçok evrak bulunmaktadır.

Bu evraklarda, elçi için düzenlenen tören, ziyaret edecekleri yerler, elçiye ve maiyetindeki adamlarına verilen hediyeler, ihsanlar ve harçlıklar, yapılan harcamalar, aynı zamanda Hokand hakiminden gelen farsça nâme ve tercümesi, padişaha gelen hediyeler ve bunların kabulü, Hokand hakiminin veziri Şerif Muhammed'in sadrazama yazdığı Farsça mektup ve tercümesi, elçinin Bâb-ı Âlf'de kabul merasimi, elçilerin geriye dönüş sırasında yapılan işlemler gibi pek çok hususta belgeler bulunmaktadır.

Elçinin şifahi ifadesi de kayda alınmış. Bu ifadede Muhammed Han'ın, Ruslar ile mücadele edebilmek için topçu üstadları ile kılıç ve nişan talep ettiği de belirtilmektedir(BOA., HAT. 781/36565). Elçiler döner iken bir name-i hümayun da gönderilmekte ve bununla birlikte kılıç, nişan ve harcırah gibi hediye ve ihsanların verildiği de görülmektedir (BOA., HAT. 781/36550).

Elçilerin yolculuğu esnasında ihtiram edip misafir edenlerin mükafatlandırıldıkları ve ihtiram göstermeyenlerin de cezalandırıldıklarına ilişkin evraklar bulunmaktadır (BOA., HAT. 472/23101).

Hac sonrasında İstanbul'a gelen Hokand hakiminin veziri Seyyid Bahadır'ın padişahın huzuruna kabul edildiği (BOA., HAT. 781/36564), ayrıca devlette resmi görevi ifade edilmeden Hokand Hakimi tarafından Hicaz tarafına gönderilen kişiler ve yakınları için bahşiş ve yevmiye verilmesine dair belgeler de mevcuttur(BOA., İ.HR. 30/1389; C.HR.102/5087).

Hokand ahalisinden bazıları hacca gitmeden önce İstanbul'a uğramaktadırlar. Bunlardan ulema sınıfı evladından ya da hanzadelerden İstanbul'a uğrayanlara bahşiş, yevmiye ve ihsan şeklinde yardımlarda bulunulduğuna ilişkin kayıtlar mevcuttur (BOA., A.DVN. 28/34; A.AMD. 4/11; A.MKT. 136/73). Bunlar için Hokand elçiliği tarafından yapılan harcamalar da maliye nezareti tarafından ödendiği görülmektedir (BOA., A.MKT. 136/97).

1848 yılında Hokand Hakimi tarafından yeni bir elçi gönderilmiştir. Gönderilen elçinin beraberinde üç oğlu ile on sekiz kişilik tebasının İstanbul'a geldiği görülmektedir. Bu elçinin padişahın huzuruna kabulü, masraflarının karşılanması, yapılan müzakereler, Hokand hakiminin mektubu, Hokand hakimine nişan, ve elçisine ihsan verilmesine ilişkin belgeler bulunmaktadır.

Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal yerleri ziyaret için gelen Nakşibendiye Tarikatı mensuplarına hürmet gösterilmesine dair valilere gönderilen yazı örnekleri de mevcuttur (BOA., A.MKT. 148/42).

Hokand hükümeti'ne madenci gönderilmesi talebinde de bulunulmuştur(BOA., A.MKT. 160/16). Diğer taraftan, İstanbul'da buluna Hokand elçisinin kış mevsiminden önce geriye dönmek istediği ve gitmeden padişah tarafından kabulünü talep ettiği, kendisine ihsanda bulunulması, Hokand hakimine nişan verilmesi, Hokand ve Buhara hakimlerine gönderilen nameler, Hokand elçisinin gönderilmesi ile ilgili işlemlerle ilgili vesikalar da vardır(BOA., İ.HR. 327/21254, 47/2258; A.DVN.NMH. 6/8; A.MKT. 164/76)

Hokant'lı olup Osmanlı okullarında ders veren ilim adamları hakkında da bilgiler vardır(BOA., HR.SYS. 4/2; A.MKT.MHM. 72/4).

Hokand hanzadelerinin Osmanlı Devleti'ni muhtelif sebeplerle ziyaretleri (Tersâne-i Âmire ziyareti, hac gibi) ve memleketine gidebilmesi için harçlık ve harcırah verilmesi (BOA., HR.SYS. 4/3; A.AMD. 19/89), Hacca gitmek için İstanbul'a gelen Hokand ulemasının ev ve maaş talebi (BOA., MVL. 100/31), Hokand'a Lihye-i Saadet (sakal-ı şerif) gönderilmesi (BOA., A.MKT.NZD. 46/68; İ.HR. 177/9757), Hokand'dan gelip Mekke'ye giden kişilere yevmiye tahsisi (BOA., A.MKT.MVL. 57/73), Medine'den Hokand'a gidecek olanlara yol izninin verilmesi(BOA., A.DVN. 99/66) gibi pek çok konu da belgelere yansımıştır.

İstanbul'a gelen Hokand elçisine maaş ve yiyecek ücreti tahsisi(BOA., İ.MVL. 249/9114, 254/9430; İ.HR. 173/9441), önceki elçinin misafirlik süresinin uzatılması, yiyecek ücreti verilmesi beraberindeki kişilerle birlikte Hicaz'a gidiş ruhsatı verilerek gönderilmesi (BOA., HR.MKT. 54/40; A.MKT.NZD. 69/24), İskenderiye yoluyla memleketine dönecek olan Hokand elçisi Mirza Can'ın gidiş işlemleri (BOA., HR.MKT. 353/40; HR.MKT. 354/31, 355/37, 357/24, 359/56; A.MKT.MHM. 199/73), İstanbul'da bulunan Hokand elçisinin Cidde yoluyla memleketine döneceğinden gerekli kolaylığın gösterilmesi (1860) (BOA., HR.MKT. 354/96), Hokand'dan elçilikle gelen kişilere Mecidiye nişanı verilmesi (1865) (BOA., İ.HR. 217/12583), Hokand hakimi tarafından ikinci elçi olarak gönderilen kişinin

ikametgahının ihtiyaçlarının giderilmesi (13 Ekim 1866) (BOA., MAD. 9075) de belgelere konu olmuştur.

Hokand hakimi akrabaları için yevmiye tahsisi (BOA., MVL. 188/49), Ali Hanı'n Hokand Hükümeti tahtına oturduğuna dair namenin alındığı (BOA., A.AMD. 92/81), Hokand Hakimi Ali Han tarafından İstanbul'a gönderilmiş olup memleketine dönecek olan Hacı Mirza Han'a harcırah verilmesi(BOA., HR.MKT. 341/56, 344/97, 347/49), Mirza Han'ın Hokand'a dönerken gemi kazası geçirerek geri dönmesi (BOA., HR.SYS. 4/17), Buhara ve Hokand hakimlerine gönderilen name-i hümayunlar(BOA., HR. 186/10348), Hokand Hakimi'nden elçi gelmesi (1862)(BOA., İ.HR. 192/10791), Hokand hakimine ihsan kılınan murassa kılıç ve harcırah verilmesi (BOA., İ.HR. 194/10956; İ.DH. 492/33324), hana yazılan cevabi mektup(BOA., İ.HR. 194/10984), elçinin yiyecek masraflarının karşılanması (BOA., A.MKT.NZD. 397/15), Hokand hanzadelerine atıyye verilmesi (BOA., İ.DH. 713/49880)

Hokand elçilerinin vatandaşları ve Özbek tekkelerinin muhtelif işleri ile ilgili yazışmaları (BOA., MVL. 873/85, 86; MVL. 485/109), Hokand Devleti'nin başlıca memuriyetlerini gösterir defter (1865) (BOA., İE.HR. 22/2010) gibi pek çok konuda belgeler bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti ve hanlıklar arasındaki ilişkiler haricinde, Rusya'nın Özbekistan taraflarını alacağı endişesi ve Osmanlı Devleti'nde Hokand elçisinin yardım talebi (1861) (BOA., HR.SYS. 4/14), İran hükümdarının Hanlıklar bölgesindeki hakimler ile barış yapabilmek için Sultan Abdülmecid Han'dan yardım isteğine dair mektubu (1862)(BOA., A.DVN.NMH. 43/32) gibi farklı belgeler de yer almaktadır.

Hokand'daki iç karışıklıklar, hükümetin dağılması ve Hokand emirliğinin Buhara hakiminin taraftarlarının eline geçmesi, Rusya'nın saldırı tehlikesi bulunduğu ve bunlara yardım gerektiği ancak aradaki mesafenin uzaklığı, arada başka devletlerin bulunması, aynı zamanda Buhara, Hokand ve Hive hanlıklarının birbirleri ile müttefik olmaları gerekir iken birbirlerine karşı düşmanlık yapmaları nedeniyle nasihatten başka elden bir şey gelmediği ifade edilerek harcırahlarının verilerek elçilerin gönderilmesinin düşünüldüğü de belgelere yansımıştır(1865) (BOA., İ.HR. 215/12493).

Hokand Hanlığı'nın işgali nedeniyle İstanbul'da ikamete devam eden Elçi Yakub Han'a verilen yevmiyenin kesilerek maaş bağlanması(12 Kasım 1866) (BOA., A.MKT.MHM. 367/68;İ.MMS. 33/1340), Yakub Han'ın hacca gitmek için ihtiyaç duyduğu paranın verilmesi (18 Mart 1867, 1867)(BOA., A.MKT.MHM. 367/93; İ.DH. 560/38991) belgelerde yer almıştır.

Hokand Hükümetinin talebi üzerine imal ettirilmiş olan tüfekler ile elbiselerin parasının hazineden ödenmesi (13 Ocak 1869) (BOA., A.MKT.MHM. 431/82; MAD. 12683), Buhârâ zadedânından olup Osmanlı vatandaşı Osman Efendi'nin Buhara Kokand ve Hive bölgesinin Rus işgalinden kurtarılması için ittifak önerisine dair mektubu (BOA., HR.SYS. 4/32), Hokand, Buhara ve Kaşgar ahalisinden hac için Hicaz'a gidenlerin Cidde'de konaklamaları için inşa edilen zaviyenin ikmalî (22 Kasım 1878, 1879)(BOA., ŞD. 2417/32; 2253/21) ve Hokand bölgesiyle yapılan ticari ilişkiler ile ilgili belgeler (22 Eylül 1881)(BOA., ŞD. 2445/34; 2447/41; 2476/3) gibi pek çok belge Osmanlı arşivinde yer almaktadır.

Buhara Hanlığı İle İlgili Belgeler

Osmanlı arşivlerinde hanlıklar ile alakalı en fazla belge Buhara Hanlığı ile alakalı bulunmaktadır. Buhara Hanlığı ile alakalı ulaşabildiğimiz en eski tarihli belgeler XVI. yüzyıldan başlamaktadır. Bu yüzyıldaki belgeler de Mühimme defterlerinde yer almaktadır.

1568 tarihli belgede Semerkand, Buhara ve Maverâünnehir'den Mekke'ye hac etmek üzere geleceklerin yol emniyetlerinin sağlanması ve kendilerine gerekli kolaylıkların sağlanması ile alakalıdır(BOA., A.DVNS.MHM.d. 7/671, 748, 749).

1573 tarihli belgelerden ilki Osmanlı padişahı II. Selim'in Buhara Hanı Abdullah Han'a gönderdiği nâme-i hümayûnun Mühimme defterindeki suretidir (BOA., A.DVNS.MHM.d. 21/465). İki ve üçüncü kayıtlar Buhara elçisinin adamına yolda müdahale edilmemesi ve yardımcı olunmasına dairdir(BOA., A.DVNS.MHM.d. 21/631, 716). Dördüncü kayıt ise Şeyh Kasım Nakşibendi'ye yazılmış olup şekavet nedeniyle Mekke'yi ziyaretin mümkün olmadığı ancak en yakın zamanda emniyetin sağlanacağına ilişkindir(BOA., A.DVNS.MHM.d. 22/96). 1574 tarihli belgelerde de Semerkand, Buhara ve Maverâünnehir'den hac için gelenlerden ticaret için gelmedikleri için gümrük vergisi alınmaması gerektiği ifade edilmektedir(BOA., A.DVNS.MHM.d. 24/389, 421).

1578 ve 1579 tarihli Buhara Hakimi Abdullah Han'a yazılan İran'a karşı ittifak yapılması ile alakalı başka nameler de yer almaktadır(BOA., A.DVNS.MHM.d. 32/403, 664). Daha sonra da Kırım Hanı ile Buhara Hanı'nın İran'a karşı ortak hareket etmesine ilişkin hem Kırım Hanı hem de Buhara Hanı ile yazışmalar devam etmiştir. Hacıların problemleri ile alakalı yazışmalar da devam etmiştir.

Ayrıca 1578 tarihli diğer bir yazıda Buhara Hanı Abdullah Han'ın Ejderhanın fethi için talep ettiği yardıma da olumlu cevap verilerek yardım gönderildiği ifade edilmektedir. Aynı zamanda elçiler de gelip gitmiş ve yardımlarla birlikte name-i hümayûn da gönderilmiştir(BOA., A.DVNS.MHM.d. 62/231, 233, 572, 576).

Bunların haricinde daha sonraki yıllarda da mühimme defterlerinde elçilerin gelip gitmeleriyle ilgili pek çok kayıt bulunmaktadır. Elçilerin kutsal yerlere gidip gelmeleri sırasında kendilerine gerekli kolaylığın gösterilmesi ile ilgili yazılar mevcuttur.

1789 tarihinden sonra Nâme-i Hümâyûn defterlerinde de elçilerin gelip gitmesi ve Osmanlı padişahları ile Buhara Hanları arasında pek çok mektuplaşma kaydı bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Rusya'ya karşı yardımlaşma ile alakalıdır. Arada muhtelif konularla alakalı mektuplar da vardır(BOA., A.DVNS.NMH.d. 4/1, 2, 3, 4, 5, 8, 10, 11, 78; 5/55; 6/7, 62, 84, 110). Bunların haricinde de karşılıklı hediyeleşmeler, hac ile ilgili hususlar, sevgi ve dostluk beyanları, hanedan mensupları ile ilgili muhtelif hususlar, Rusya'ya karşı Buhara ve Semerkand'daki dua ehlinin yardımlarının istendiği, cülus tebrikleri ve cevabi teşekkür mahiyetinde nâme-i hümâyûn defterlerinde çokça kayıt vardır. Söz konusu defterlerde Buhara müftüsünün de mektupları vardır.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda hatt-ı hümayun tasnifinde de çok sayıda belge bulunmaktadır. Sayısının çok olması ve muhtevasının zengin olması nedeniyle bu belgeler hakkında ayrıca bilgi vermek mümkün olmamıştır.

Buhara ile ilgili Osmanlı arşivlerinde bulunan belgeler XVI. yüzyıldan başlamak üzere XVII. ve XVIII yüzyıllarda giderek artış göstermekte ve en fazla da XIX. yüzyılda belge bulunmaktadır. Belgelerin sayıca çokluğu, evrak çeşitliliği ve muhteva zenginliği nedeniyle bu belgelerin hepsini burada değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple genel olarak Buhara Hanlığı ile ilgili belgelerin konuları hakkında burada bilgi vermeyi uygun bulduk.

Belgelerin ağırlıklı olarak ilgili olduğu konular:

- 1) Hanların gönderdiği nameler.
- 2) Padişahların gönderdiği nameler.
- 3) Elçiler ve temsilcilerin gelip-gidişleri ile ilgili hususlar.
- 4) Karşılıklı hediyeleşmeler ve yardımlaşmalar.
- 5) Hac hizmetleri ve hacıların problemleri.
- 6) İstanbul'a ve kutsal yerlere gelen hanedan mensupları ile ilgili hususlar
- 7) Hanlık vatandaşlarından Osmanlı coğrafyasına gelenlerin işleri.
- 8) Hanlık ile askeri ilişkiler.
- 9) Hanlık ile Rusya arasındaki meseleler.
- 10) Hanlık ile İran arasındaki ilişkiler.
- 11) Hanlık bölgesine giden Osmanlı vatandaşları ile ilgili hususlar.
- 12) Hanlık'tan Osmanlı coğrafyasına gelen ulema ve şeyhlerle ilgili hususlar.

- 13) Osmanlı coğrafyasında açılan Özbek tekke ve zaviyeleri.
- 14) Padişah tarafından yapılan ihsanlar.
- 15) Karşılıklı olarak verilen nişanlar.
- 16) Ticari ilişkiler.

SONUÇ

Özbekistan tarihinde önemli yer tutan Harezmi(Hive) Hanlığı, Hokand (Kokand) Hanlığı ve Buhara Hanlığı ile alakalı Osmanlı arşivlerinde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu belgeler XVI. yüzyıldan başlamakta ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar da devam etmektedir. Özbekistan tarihi hakkında belki de Özbekistan arşivlerimizde bulamayacağımız birtakım bilgilerin bu belgelerden bulmak mümkündür. Bu itibarla Osmanlı arşivlerinde yapılacak derinlemesine araştırmalar Özbekistan tarihine önemli katkılar sağlayacaktır. Bunun için de Yüksek Lisans ve Doktora çalışmasını yapanlar ile diğer akademisyen ve araştırmacıların bu alana yönlendirilmesi faydalı olacaktır.

REFERENCES

1. Togan, A. Z. V. (1985). Tarihte usul. 4. Baskı, Enderun Yayınları. İstanbul.
2. Kütükoğlu, M. S. (1998) Tarih araştırmalarında usûl, Kubbealtı Neşriyatı. İstanbul.
3. Baykara T. (1996), Tarih araştırma ve yazma metodu, İrfan Kültür ve Eğitim Merkezi Yayınları. İzmir.
4. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), A.AMD. 4/11; 19/89; 92/81; 93/24.
5. BOA., A.DVN. 28/34; 99/66.
6. BOA., A.DVN. NMH. 4/1, 2, 3, 4, 5, 8, 10, 11, 78; 5/ 4, 31, 32, 55, 82, 89; 6/ 7, 8, 36, 37, 38, 62, 84, 110; 43/32.
7. BOA., A.DVNS.MHM d. 7/ 671, 748, 749, 829, 838, 2722, 2723; 21/465, 631, 716; 22/96; 24/389, 421; 32/403; 62/231, 233, 572, 576664.
8. BOA., A.MKT. 136/73, 97; 148/42; 160/16; 164/76.
9. BOA., A.MKT.MHM. 72/4; 199/73; 367/68, 93; 431/82.
10. BOA., A.MKT.MVL. 57/73.
11. BOA., A.MKT.NZD. 46/68; 69/24; 397/15.
12. BOA., A.MKT.UM. 327/ 71.
13. BOA., C.HR. 46/2258; 47/ 2301; 85/ 4235; 102/5087; 114/ 5699.
14. BOA., HAT. 472/23101; 656/ 32089; 657/32100; 781/36550, 36553, 36563, 36564, 36565; 1352/ 52817; 1397/56118, 56129; 1398/56206.

15. BOA., HR. 186/10348.
16. BOA., HR.MKT. 54/40; 341/56, 344/97, 347/49; 353/40; 354/31, 96; 355/37; 357/24; 359/56.
17. BOA., HR.SYS. . 4/2, 3, 14, 17, 32; 1338/ 12; 1363/25, 29, 31.
18. BOA., İ.DH. 492/33324; 560/38991; 713/49880.
19. BOA., İ.HR. 30/1389; 47/2258; 173/9441; 177/9757; 192/10791; 194/10956, 10984; 215/12493; 217/12583; 327/21254.
20. BOA., İ.MMS. 33/1340.
21. BOA., İ.MVL. 249/9114, 254/9430.
22. BOA., İE.HR. 22/2010.
23. BOA., MAD. 9075; 12683.
24. BOA., MVL. 100/31; 188/49; 485/109; 873/85, 86.
25. BOA., ŞD. 2253/21; 2417/32; 2445/34; 2447/41; 2476/3.
26. BOA., Y.MTV. 27/11.
27. BOA., Y.PRK.TKM. 20/32.